

HİTİT İLAHİYAT DERGİSİ

Hitit Theology Journal

e-ISSN: 2757-6949

Özel Sayı | Special Issue

Cilt | Volume 23 • Sayı | Issue Din ve Coğrafya

Nisan | April 2024

Dini Kabullerin Coğrafya Algısına Etkisi: Purana Metinleri Işığında Hintlilerin Yaşanabilir Coğrafya Tasviri*

The Influence of Religious Assumptions on the Perception of Geography: Indians' Depiction of Habitable Geography in the Light of Purana Texts

Cemil KUTLUTÜRK

Doç. Dr. | Assoc. Prof.

Ankara Üniversitesi, Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü, Dinler Tarihi

Ankara, Türkiye

Ankara University, Department of Philosophy and Religious Sciences, History of Religions

Ankara, Türkiye

Research Fellow

University of Religions and Denominations

Qum, Iran

ckutluturk@ankara.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0003-1946-8685>

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü | Article Type: Araştırma Makalesi | Research Article

Geliş Tarihi | Received: 31.12.2023

Kabul Tarihi | Accepted: 21.03.2024

Yayın Tarihi | Published: 30.04.2024

Atıf | Cite As

Kutlutürk, Cemil. "Dini Kabullerin Coğrafya Algısına Etkisi: Purana Metinleri Işığında Hintlilerin Yaşanabilir Coğrafya Tasviri". *Hitit İlahiyat Dergisi* 23/Din ve Coğrafya (2024), 54-68. <https://doi.org/10.14395/hid.1412616>

* Bu makale 5-6 Ekim 2023 tarihlerinde gerçekleştirilen Din ve Coğrafya Sempozyumu'nda sunulan 'Purana Metinleri Işığında Hinduların Coğrafya Algısı' başlıklı bildirinin geliştirilmiş halidir.

Değerlendirme: Bu makalenin ön incelemesi iki iç hakem (editörler - yayın kurulu üyeleri) içerik incelemesi ise iki dış hakem tarafından çift taraflı kör hakemlik modeliyle incelendi.

Benzerlik taraması yapılarak (Turnitin) intihal içermediği teyit edildi.

Etik Beyan: Bu çalışma için etik kurul izni, Hitit Üniversitesi Girişimsel Olmayan Araştırmalar Etik Kurulu'nun 09.12.2021 tarihli ve 2021/286 numaralı kararı ile alınmıştır. Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Etik Bildirim: ilafdergi@hitit.edu.tr | <https://dergipark.org.tr/pub/hid/policy>

Çıkar Çatışması: Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

Finansman: Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.

Telif Hakkı & Lisans: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

* This article is the enhanced version of the paper titled "The Perception of Geography for Indian People in the Light of Purana Texts," presented at the Religion and Geography Symposium held on October 5-6, 2023.

Review: Single anonymized - Two Internal (Editorial board members) and Double anonymized - Two External Double-blind Peer Review

It was confirmed that it did not contain plagiarism by similarity scanning (Turnitin).

Ethical Statement: Ethics committee permission for this study was obtained with the decision of Hitit University Non-Interventional Research Ethics Committee dated 09.12.2021 and numbered 2021/286. It is declared that scientific and ethical principles have been followed while conducting and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Complaints: ilafdergi@hitit.edu.tr | <https://dergipark.org.tr/en/pub/hid/policy>

Conflicts of Interest: The author(s) has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author(s) acknowledge that they received no external funding to support this research.

Copyright & License: Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

The Influence of Religious Assumptions on the Perception of Geography: Indians' Depiction of Habitable Geography in the Light of Purana Texts

Abstract

The fact that various meanings are attributed to the places where the sacred is believed to be manifested indicates that religious assumptions affect the way geography is perceived. The physical and climatic characteristics of the geography inhabited, on the other hand, may be decisive in shaping religious practices. It is possible to trace this close relationship between religion and geography almost everywhere in the world. This phenomenon is also valid for the Indians, who have identified their basic beliefs and rituals with certain geographical areas.

Since ancient times, scientists of Indian origin have made efforts to recognize the cosmos in general and the place they live in in particular. One of the oldest texts that includes the term *bhugola*, which is used in the sense of "geography" in Indian sources, is the work called *Surya Siddhanta* (Book of the Sun), which is thought to have been compiled at the end of the fourth century and the beginning of the fifth century AD. In the early sources, it is understood that this term refers mostly to the spherical shape of the world. The first texts in the Indian world that attempted to treat the science of geography as an independent discipline were the Puranas. These texts, of which emergence dates back to the first centuries of the Common Era, but its compilation process continued until the tenth century, contain valuable data in terms of understanding the perception of geography for Hindus in the early periods. Its attempt to categorize the earth according to certain qualities, in particular climatic and physical features, inference on the location and structure of the world, and the conceptual map it presents within this framework are noteworthy. Purana texts include narratives about the issues subject to the science of geography, sometimes overlapping with reality and sometimes covered with mythological depictions that are far from the logical stance.

Bharat is the place where more information is given about its geographical features than other parts of the earth in the texts. This area has been deemed more respected depending on historical, political, religious and cultural factors. The experiences and religious beliefs of the compilers of the text were influential in the emergence of such a view. As a matter of fact, while the authors described the geography they are in as a livable world, they excluded other areas. They argued that the way to achieve material and spiritual prosperity and eternal happiness is through living in the fertile and clean Indian land. They put forward the thesis that qualified actions that will save the individual from the cycle of birth and death can only be performed in this geography. To emphasize this idea, the Bharat region has been described as *karma bhumi*, meaning "land of actions". The remaining geographical areas of the world are described as *bhoga bhumi*, meaning "land of pleasure and contentment". According to this narrative, those who live outside the habitable geography are only busy with pleasure and temporarily receive the answers to their worldly desires as a result of some of their good qualities. Because they are not fully aware of what the right action and behavior is, they cannot reach ultimate salvation. Although it is thought that such people lead a comfortable life, this situation is temporary and they are ultimately doomed to rebirth.

The places where people outside of Bharat live are described as *mlechcha desha*, meaning "the land of foreigners", and are considered as dirty, infertile and inauspicious lands. It has been claimed that those who live outside the Bharat speak a strange language, do not perform religious ceremonies endemic in Hindu culture and do not apply caste rules. Because of this nature of foreign people, visiting the areas where they live was not appreciated. This point of view has led the Hindus to adopt an introverted social structure and to not care much about nations other than themselves. Therefore, the socio-cultural environment they lived in, as well as their fund of knowledge and religious and philosophical presuppositions, were effective in shaping Hindus' perception of geography in the early periods. Revealing the perception of geography in the context of Purana literature, therefore, will contribute to determine what the basic factors are that affect Indians' perspectives on earth and its inhabitants.

Keywords: History of Religions, Indian Subcontinent, Bharat, Religion-Geography Relations, Purana Texts, Ganj River, Habitable World, Sacred.

Dini Kabullerin Coğrafya Algısına Etkisi: Purana Metinleri Işığında Hintlilerin Yaşanabilir Coğrafya Tasviri

Öz

Kutsalın tezahür ettiğine inanılan mekânlara farklı anlamlar yüklenmesi, dini kabullerin coğrafyayı algılama biçimini etkilediğini göstermektedir. Diğer taraftan dini pratiklerin şekillenmesinde meskûn olunan coğrafyanın fiziksel ve iklimsel özellikleri belirleyici olabilmektedir. Din ile coğrafya arasındaki bu yakın ilişkinin

izlerini Dünya'nın hemen her yerinde sürmek mümkündür. Bu olgu, temel inanç ve ritüellerini belirli coğrafi alanlarla özdeşleştirmiş olan Hint dünyası için de geçerlidir.

Hint kökenli bilim insanları kadim dönemlerden bu yana genelde kozmosu, özelde ise içinde yaşadıkları mekânı tanımak için çaba sarf etmişlerdir. Hint kaynaklarında "coğrafya" anlamında kullanılan *bhugola* terimine yer veren en eski metinlerden biri miladi dördüncü asrın sonu ile beşinci asrın başında derlendiği düşünülen *Surya Siddhanta* (Güneş Kitabı) adlı eserdir. İlk dönem kaynaklarda bu tabirin daha çok dünyanın küresel şekline işaret ettiği anlaşılır. Hint dünyasında coğrafya ilmini müstakil bir disiplin olarak ele alma gayreti güden ilk metinler Puranalar'dır. Ortaya çıkışı miladi ilk asırlara kadar uzanmakla birlikte derlenme süreci onuncu asra kadar devam eden bu metinler, erken dönemlerde Hindular nazarındaki coğrafya algısının anlaşılması bakımından önemli veriler ihtiva etmektedir. Dünyanın konumuna ve yapısına dair çıkarımları, iklimsel ve fiziksel özellikler başta olmak üzere belli niteliklerine göre yerküreyi kategorize etme teşebbüsü ve bu çerçevede sunduğu kavramsal haritası dikkate değerdir. Bu bağlamda Purana metinleri coğrafya ilmine konu olan hususlara ilişkin kimi zaman gerçeklikle örtüşen kimi zaman ise mantıksal duruştan uzak mitolojik tasvirlerle örülü anlatılara yer vermektedir.

Metinlerinde yeryüzünün diğer kısımlarına nazaran coğrafi özellikleri hakkında daha fazla bilgi verilen yer Bharat'tır. Tarihi, siyasi, dini ve kültürel etmenlere bağlı olarak bu alan daha muteber addedilmiştir. Coğrafi tanımlamalara ilişkin böyle bir üslubun ve yapısal özelliğin öne çıkmasında metni derleyenlerin deneyimleri, dini kabulleri ve düşünce dünyaları etkili olmuştur. Nitekim müellifler, içinde buldukları coğrafyayı yaşanabilir dünya olarak tarif ederken diğer alanları bunun dışında tutmuşlardır. Maddi ve manevi refaha ve ebedi saadete ulaşmanın yolunun bereketli ve temiz Hint diyarında yaşamaktan geçtiğini savunmuşlardır. Bireyi doğum-ölüm döngüsünden kurtaracak nitelikli eylemlerin ancak bu topraklarda icra edilebileceği tezini ortaya atmışlardır. Bu düşünceyi vurgulamak için Baharat bölgesi, "eylemler diyarı" anlamında *karma bhumi* olarak tarif edilmiştir. Dünyanın geri kalan coğrafi alanları ise "zevk ve memnuniyet diyarı" anlamında *bhoga bhumi* şeklinde betimlenmiştir. Bu anlatıya göre yaşanabilir coğrafya dışında meskûn olanlar sadece keyifle meşgul olup bazı güzel hasletlerinin neticesi olarak dünyevi isteklerinin karşılıklarını muvakkaten almaktadırlar. Doğru eylem ve davranışın ne olduğunun bütünüyle farkında olamadıkları için nihai kurtuluşa erişememektedirler. Böylelerinin rahat bir hayat sürdükleri düşünülse de bu halleri geçicidir ve nihayetinde yeniden doğuma mahkûmdurlar.

Bharat dışında kalanların yaşadığı yerler "yabancıların beldesi" manasında *mleçcha deşā* olarak tasvir edilip kirli, verimsiz ve uğursuz topraklar olarak değerlendirilir. Hint coğrafyası dışında meskûn olanların tuhaf bir dil konuştukları, Hindu kültürüne ait dinî törenleri icra etmedikleri ve kast kurallarını uygulamadıkları öne sürülür. Bu ve benzer niteliklerinden dolayı onların yaşadığı yerlere gidilmesi hoş karşılanmamıştır. Bu bakış açısı, Hinduların içe kapanık bir toplumsal yapıya bürünmelerine ve kendileri dışındaki milletleri çok fazla önemsememelerine yol açmıştır. Erken dönemlerde Hinduların coğrafya algısının şekillenmesinde içinde yaşadıkları sosyo-kültürel ortamın yanı sıra sahip oldukları bilgi birikimleri ile dini ve felsefi ön kabulleri de etkili olmuştur. Dolayısıyla Purana literatürü bağlamında coğrafya algısının ortaya konması, Hintlilerin insana, topluma ve yerküreye bakışlarının nasıl bir görünüm arz ettiğini ve bunun şekillenmesinde ne tür faktörlerin etkili olduğunu tespit etmeye imkân sunacaktır.

Anahtar kelimeler: Dinler Tarihi, Hint Kıtası, Bharat, Din-Coğrafya İlişkisi, Purana Metinleri, Ganj Nehri, Yaşanabilir Dünya, Kutsal.

Giriş

Dini kabuller ve beklentiler, bireylerin mekân ve coğrafya algısına tesir ettiği gibi içinde yaşanan fiziki çevre de inanç ve düşüncelerin şekillenmesinde rol oynamaktadır. Din ile coğrafya arasındaki irtibatın yansımaları bulduğu alanlardan biri Hint kıtasıdır. Bölgeyi tarif etmek için kullanılan "Hint" tabirinin kökenine inildiğinde dahi söz konusu ilişkinin izlerine rastlanır. Nitekim bu tabir, Sindhu adıyla bilinen bir nehirden türemiştir. Nehrin adı, coğrafi bir olguyu tanımlamakla kalmamış,¹ Hindu şeklinde kısmî bir telaffuz farkına uğrayarak bu havzada yaşayan insanları ve onların dini inanç ve pratiklerini ifade etmek için kullanılan bir kavrama da dönüşmüştür. O yüzden Hintliler nazarındaki coğrafya algısının bilinmesi, inanç

¹ Bkz. *Varaha Purana*, 85. Buradaki ifadeye göre Himalaya dağlarından doğmuş olan Sindhu Nehri hem Arileri hem de civarda meskûn olan başka ırklara mensup kimseleri beslemektedir. Çalışmamızda Purana metinlerinin konumuzla ilgili orijinal kısımlarına müracaat edilmiş, bunun yanı sıra ilgili yerlerin Hintçe ve İngilizce çevirilerinden de istifade edilmiştir. Genel itibarıyla Motilal Banarsidass yayınevinden çıkan baskılar esas alınmıştır.

ve kültürlerinin anlaşılmasına katkı sağlayacağı gibi insana, topluma ve yerküreye bakışlarının şekillenmesinde ne tür faktörlerin etkili olduğunun tespitine de imkân sunacaktır.

Hint kaynaklarında "coğrafya" anlamında *bhugola* tabiri kullanılır. *Bhugola*, "yer, toprak, yeryüzü" anlamına gelen *bhu* ile "top, küre" manasındaki *gola* kelimelerinin terkibinden oluşur ve yerküreye işaret eder.² Bu kavrama yer veren en eski metinlerden biri miladi dördüncü asrın sonu ile beşinci asrın başında derlendiği düşünülen *Surya Siddhanta* adlı eserdir. "Güneş Kitabı" anlamına gelen ve esasında astronomiyle ilgili olan bu eserde Dünya'nın konumuna ve küresel şekline ilişkin dikkat çeken bilgiler sunulur. Ayrıca Dünya'nın bir tarafında gece yaşanırken diğer tarafında gündüzün meydana geldiği belirtilir. Gerek bu tür değerlendirmeler gerekse *bhugola* kavramının ihtiva ettiği anlam dikkate alındığında Hintliler nazarında Dünya'nın düz bir disk formunda değil; küre şeklinde algılandığı sonucuna ulaşılır.³

Hint kaynaklarında coğrafyanın ilmi bir disiplin olarak ele alınması ise daha çok Purana adı verilen kutsal metinlerde dikkat çeken bir olgudur. Kelime olarak *purana*, "eski, evvel" anlamına gelir ve önceki devirlerde vuku bulan dini, siyasi, tarihi ve coğrafi olayları konu edinir. Dolayısıyla Purana, evrenin yaratılış ve yok oluş sürecine dair anlatıları, mitolojik olayları, dini öğretiyi ve pratikleri, tanrısal varlıkların, kralların ve kahraman şahsiyetlerin şecerelerini, tarihi ve coğrafi hadiseleri, kast yükümlülüklerini, kutsal zaman ve yerleri gayri-sistemik bir şekilde ele alan bir dizi eserin genel adıdır. Genel kanaate göre bu metinler miladi üçüncü asırdan itibaren derlenmeye başlanmış ve bu süreç takriben on birinci asra kadar devam etmiştir.⁴

Hintli araştırmacılar erken dönemlerden günümüze değin bu metinler üzerine pek çok önemli çalışmalar yürütmüşlerdir. Burada yer alan verilerden hareketle hem tarihi ve coğrafi geçmişlerine dair çözümlenmeler ortaya koymuşlar hem de dini inanç ve pratiklerine ilişkin bilgiler edinmişlerdir. Söz konusu metinler Batılı araştırmacıların da dikkatini çekmiş ve Batı dünyasında Puranalar üzerine çok yönlü önemli akademik çalışmalar yapılmıştır. Bunlardan bir kısmı konumuzla doğrudan ilgilidir. Ülkemizde de Hint çalışmaları bağlamında Purana metinleri üzerine yoğunlaşan akademik çalışmalar mevcuttur. Türkçe literatürde konumuzla ilgili doğrudan çalışma bulunmamakla birlikte sözü edilen akademik çalışmalarda ele aldığımız meselelere katkı sunacak veriler yer almaktadır.⁵

² M. Monier Williams, *A Sanskrit-English Dictionary* (London: Oxford University Press, 1960), 763.

³ *Surya Siddhanta*, 12.32; 12:53. Bu eser, 4. ila 5. yüzyıllara tarihlenen Hint astronomisine dair önemli bir çalışmadır. Hint dünyasında mevcut olan bu tür verilerin Müslüman dünya tarafından da erken dönemlerden itibaren belli ölçüde takip edildiği anlaşılmaktadır. *Surya Siddhanta* adlı eserin Abbasi halifesi Ebu Cafer el-Mansur (ö. 775) döneminde Arapçaya çevrilmiş olması, bu durumu teyit eden somut bir veri olarak karşımızda durmaktadır. El-Fazari tarafından çevirisi yapılan nüsha, *Sindhind* adıyla ün kazanmış ve sadece İslâm astronomi literatüründe değil, Latinceye tercüme edilmek suretiyle on ikinci yüzyıldan itibaren Avrupa'da da popüler hale gelmiştir; bk. Seyfettin Kaya, *Orta Çağ İslam Dünyasında Astronomi, Astroloji ve Gözlemevleri* (İstanbul: Selenge Yayınları, 2022), 15. Hint dünyasına ait bu eserin Müslüman coğrafyacılar üzerindeki etkisi üzerine bazı değerlendirmeler yapılmaktadır. Örneğin el-Harezmi'nin belirli bir an için bir gezegenin gerçek boylamını bulma prosedürü başta olmak üzere bazı hesaplamalarının *Surya Siddhanta* gibi bazı Sanskrit metinlerde mevcut olan kimi yöntemlere dayandığı belirtilir. Bkz. *The Astronomical Tables of Al-Khwarizmi*, çev. O. Neugebauer (København: Ejnar Munksgaard Publisher, 1962), 23.

⁴ *Matsya Purana*, 53.65; Maurice Winternitz, *A History of Indian Literature* (Delhi: Motilal Banarsidass Publishers, 1981), I/496, I/509. Hint dini düşüncesinde Puranaların önemi, taksimi ve isimlerine ilişkin geniş bilgi için bkz. Derya Can, "Hint Mitolojisinde Purāṇalar ve Upapurāṇalar", *Hint Mitolojisi; Purāṇa Edebiyatı Yazıları*, ed. Yalçın Kayalı (Konya: Çizgi Kitabevi, 2020), 18 vd.

⁵ Araştırma esnasında zaman zaman istifade edilen söz konusu çalışmalara örnek olarak bkz. Derya Can, *Vişnu Purana'da Efsaneler* (Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2000); Yalçın Kayalı, *Vamana Purana İncelemesi* (Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011); Canan Erdemir, *Bhagavata Purana'da Yaratılış* (Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2014); *Hint Mitolojisi - Purana Edebiyatı Yazıları*, ed. Yalçın Kayalı (Konya: Çizgi Kitabevi Yayınları, 2020).

Hint kültürünün ve medeniyetinin yazılı belgeleri konumunda olan Puranalar'da coğrafi meselelerin ele alındığı müstakil bölümler ve başlıklar bulunur.⁶ Bu durum Hintli müelliflerin erken dönemlerden itibaren coğrafi bilginin önemini fark ettiklerini gösterir. İlgili kısımlarda kozmogoni, kozmoloji ve kozmografi sahalarına ait malumat yer alır. Dünyanın özellikle de Hint bölgesinin fiziki ve beşeri coğrafyasına ilişkin önemli bilgiler verilir. Purana metinleri coğrafya ilmine konu olan hususlara dair kimi zaman gerçeklikle örtüşen kimi zaman ise hakikatten uzak mitolojik tasvirlerle örülü anlatılar ihtiva eder.⁷ Dolayısıyla bu çalışmada sözü edilen kutsal metinler çerçevesinde Hintliler nazarındaki coğrafya algısı ele alınmıştır. İlk olarak evren tasavvuru ve yedi ana kara mefhumu üzerinde durulmuş, ardından dinsel doktrinlerin ve dünya görüşünün coğrafya algısını nasıl şekillendirdiği Bharat bölgesi⁸ özelinde inceleme konusu yapılmıştır.

1. Evren Tasavvuru ve Yedi Ana Kara Mefhumu

Purana metinlerinde Dünya'yı da içine alan geniş bir evren tasavvuru söz konusudur. Evrenin oluşuma ve yapısına dair sembolik bir anlatım tarzı dikkat çeker. Esasında sembol dili, Hint metinlerinin temel karakteristiğinden biri olup iletilmek istenen mesajın muhataplar nezdinde daha kolay anlaşılmasını sağlamak için müracaat edilen bir usuldür. Kimi zaman mantığa ve hakikate uzak veya muadil söylemler kendini gösterse de böyle bir anlatı tarzının meselelerin anlaşılmasını kolaylaştırdığı da vakiadır. Bu bağlamda ilgili metinlerde evreni tanımlamak için metaforik bir söylem olarak "kozmetik yumurta" veya "Brahman'ın yumurtası" anlamında *Brahmanda* tabiri kullanılır.⁹ Evrenin yuvarlak oluşu ve özel hareket tarzı dolayısıyla böyle bir kullanımın tercih edildiği görülür.¹⁰

Puranalar'da evrenin varlık sahnesine çıkışıyla ilgili birbirinden farklı anlatılar yer alır.¹¹ Metinlerde geçen, "İlk anda ne gece ne gündüz ne gök ne yer ne karanlık ne ışık ne de başka bir şey vardı; idrakin ötesinde olan Brahman dışında hiçbir şey yoktu. O, ilk yaratılış sürecinin başlangıcında bulunan, düşünceden daha hızlı, duyarın kendisine yetişemediği yüce varlıktır. O, yaratılış zamanı yaklaştığında kendisini genişletti. İradesiyle önce suları var etti ve ardından sular üzerine tohum saçtı. Tohumdan büyük bir yumurta teşekkül etti ve sular üzerinde yüzmeye başladı. Bu kozmik yumurtadan yaratıcı fonksiyonuna sahip tanrısal bir varlık zuhur etti. Yaratıcı gücün devreye girmesiyle bir yıl kuluçka döneminde kalan bu yumurta çatlayıp ikiye bölündü. Kabuğun bir kısmı semayı, diğer kısmı ise yeryüzünü oluşturdu. Bu ikisi arasında gökyüzü yaratıldı."¹² şeklindeki söylemlere bakıldığında evrenin tesadüfi olarak değil; harici bir kudretin iradesi sonucu varlık kazandığı vurgusu hakimdir. Yaratma eyleminde bulunan failin veya bir diğer ifadeyle ilk sebebin ismi ve niteliği mezhepsel

⁶ Bkz. Bhagavata Purana, 3.23.43; Brahmanda Purana, 3.22.76.

⁷ Puranalar dikkat çeken mitolojik üslubu dolayısıyla Hint mitolojisine kaynaklık eden en önemli eserler arasında yer almaktadır. Konuya ilişkin örnek pasajlar ve çözümlenmeler için bkz. Yalçın Kayalı, "Hint Mitolojisinin Puranik Kaynakları: Agni (Āgneya) Mahāpurāṇa", *Hint Mitolojisi- Purana Edebiyatı Yazıları*, ed. Y. Kayalı (Konya: Çizgi Kitabevi Yayınları, 2020), 160 vd.

⁸ Hindistan hükümeti, son dönemlerde yaptığı birtakım hamlelerle devletin resmi adının Bharat olarak değiştirilmesi yönünde girişimlerde bulunmaktadır. Dolayısıyla çalışmamızın ilgili yerlerinde Bharat ifadesi ile Hindistan'ın kastedildiği belirtilmelidir.

⁹ C. Erdemir, *Bhagavata Purana'da Yaratılış*, 112.

¹⁰ *Bhagavata Purana*, 3.1-30; el-Biruni, *Tahkiku ma lil-Hind min Makuletin Makbuletin fi'l Akl ev Merzule* (Haydarabad: Maṭbaat Meclis Dairat al-Maarif el-Osmaniye, 1956), 179-180.

¹¹ Örneğin Phagavata Purana'da bu sürecin nasıl ele alındığına ilişkin spesifik bir çalışma için bkz. C. Erdemir, "Bhagavata Purana'da Yaratılış", 19-95.

¹² *Matsya Purana*, 2.25-3; Roshen Dalal, *Hinduism: An Alphabetical Guide* (Penguin Books India, 2011), 318-319.

bakış açılarına göre değişiklik gösterse de dikkat çeken ortak nokta âlemi yaratan ezeli bir güçten söz edilmesidir.

Evren; su, ateş, toprak, hava ve boşluk olmak üzere beş elementten oluşur. Evren on dört katmandan müteşekkil olup bunlardan yedisi yeryüzünden başlayarak semaya doğru yükselen yaşam alanlarıken diğer yedisi ise yeraltı dünyasına doğru uzanan karanlıklar diyarıdır. Yer ile gök arasında bulunan katmanlardan biri Antarikşa'dır. Yeryüzünün etrafını saran bu tabaka, yağmur, rüzgâr, bulut, şimşek, sis ve don gibi çeşitli hava olaylarının görüldüğü yerdir.¹³ Evreni oluşturan katmanlardan bir diğeri de şu anda içinde meskûn bulunulan Dünya'dır. Dünya, önce sular üzerine yerleştirilmiş ve sonrasında içindeki varlıklar ortaya çıkmıştır.¹⁴ Bu bağlamda zaman, yön¹⁵, tabiata ait unsurlar, iyi ve kötü karakterli varlıklar, bilge kimseler ve duyular var edilmiştir.¹⁶

Puranalar'da Dünya'yı tanımlamak için farklı kavramların kullanıldığı görülür. Dünya'nın yüzeyini ifade eden *bhuloka* bunlardan biridir. Bununla okyanusları, dağları ve nehirleri içine alan yer küresi kastedilir. Sıklıkla kullanılan kavramlardan bir diğeri de "dairesel dünya" anlamındaki *bhumandala* tabiridir.¹⁷ Dünya'nın dinamik ve fiziksel yapısını betimlemek maksadıyla "hareket eden, sallanan" anlamındaki *cagat* tabiri de zaman zaman kullanılır. Tercih edilen kavramların etimolojik tahlilleri göz önünde bulundurulduğunda ilgili metinlerin derlendiği dönemlerde Hintli bilginler arasında Dünya'nın yuvarlak ve hareket eden bir cisim olduğu fikrinin mevcudiyetinden söz etmek mümkündür.¹⁸

Purana yazarlarının yer kürenin fiziki konumuna ve geometrik yapısına dair algısı dikkat çekicidir. Buna göre Dünya, nehirde hareket eden yelkenli tekne gibi suyun üzerinde yüzmektedir. Yerküre kara ve okyanuslardan oluşmakta ve bu ikisini birbirinden tefrik eden bir hat bulunmaktadır. Buna "enlemin olmadığı yer" anlamında Nirakşa denir. Bu hattın kuzey kutbu ile güney kutbu arasında yer aldığı ve yerküreyi ikiye ayırdığı düşünülür.¹⁹ Ana karaları, dağları ve okyanusları ile birlikte bir bütün olarak düşünüldüğünde Dünya, yaklaşık elli milyon *yocana*²⁰ (yaklaşık altı yüz milyon km) genişliğe sahiptir. Başlangıçta tüm kara kütleleri birleşik

¹³ *Śiva Purana*, 2.3.19.

¹⁴ Krş. "İnkâr edenler, göklerle yer bitişik bir halde iken bizim, onları birbirinden kopardığımızı ve her canlı şeyi sudan yarattığımızı görüp düşünmediler mi? Yine de inanmazlar mı?" (Enbiya, 30).

¹⁵ Puranaların coğrafya algısı bağlamında dikkat çeken bir diğeri önemli söylemi yönlerle ilgilidir. Daha önceki literatürde dört ana yön üzerinde durulurken bu metinlerle birlikte ara yönlerden de söz edilmeye başlanmış ve toplamda on adet yön vurgusu öne çıkmıştır. Dini ve mitolojik anlatılar da için işine dâhil edilerek her bir yön kendisinden sorumlu olan ilahi bir varlıkla ilişkilendirilmiştir.

¹⁶ Anlatıya göre bu varlıklardan bir kısmı yaratıcı güçten tedricî olarak genişleme ve yayılma yoluyla meydana gelmiştir, bkz. *Markandeya Purana*, 47.11-13.

¹⁷ *Skanda Purana*, 14.6.

¹⁸ Puranalarda Hint düşüncesinin temel niteliğiyle örtüşecek biçimde döngüsel âlem ve zaman tasavvuru söz konusudur. Buna göre Dünya, *yuga* adı verilen dört evrenin tamamlanmasından sonra çözülmekte ve yaratılış tekrar başa dönmektedir. Her bir *yuga* döneminde bir öncekine göre daha fazla ahlaki çöküntü meydana gelir. Bu dört *yuga*'nın birer defa dönmesiyle oluşan bir döngü, "büyük devir" anlamında *mahayuga* olarak adlandırılır. Bir *mahayuga*'nın tamamlanış süresi, dört milyon üç yüz yirmi bin yıldır.

Dört *yuga*'nın farklı sayılarda tekrar etmesiyle diğeri zaman algıları ortaya çıkmaktadır. Bu bağlamda Dünya'nın bir defa dönüşünü, yetmiş bir kez tekrar etmesiyle oluşan zaman dilimi *manvantara*, bin defa tekrar etmesiyle oluşan zaman dilimi ise *kalpa* kavramı ile ifade edilir. Kalpa dönemi aynı zamanda "bir Brahma günü" olarak da adlandırılır. Bkz. K. Bharadvaja, *A Philosophical Study of the Concept of Vişnu in the Puranas* (Delhi: Pitambar Publishing Company, 1981), 127-128; James G. Lochtefeld, *The Illustrated Encyclopedia of Hinduism* (New York: The Rosen Publishing Group, 2002), 2/214, 338, 707, 785.

¹⁹ Anil Pal, "Ancient Indian Geography and Scientific Outlook", *Geographical Thought and Evolution* (Haldwani: Uttarakhand Open University, 2021), 204.

²⁰ Kadim Hint metinlerinde kullanılan bir mesafe ölçüsüdür. Bir *yocana*, 5 ila 15 km arasında değişen bir mesafe olarak tanımlanmaktadır. Puranalar üzerine yazılan şerhler dikkate alındığında bir *yocana*'nın takriben on iki km'ye tekabül ettiği düşünülebilir.

bir yapıdayken daha sonraki bir dönemde *dvipa* adı verilen ana kıtalara ayrılmıştır. *Dvipa* kelimesi, Sanskrit dilinde "iki" anlamına gelen *dvi* ile "su" anlamına gelen *apa* kelimelerinin birleşiminden oluşur ve "iki tarafında su bulunan, iki su kolu arasında kalan ana kara" manasına gelir. Nitekim Hint kozmografyasına göre her bir kıta büyük bir okyanusla birbirinden ayrılmış vaziyettedir. Ana karaların arasında yer aldığı belirtilen suların mahiyeti de bütünüyle aynı değildir. Bu hususu ifade etmek için tatlı, tuzlu, sütün özü, peynir suyu kıvamı, şeker kamışı suyu gibi tabirler kullanılır.²¹ Dünya'yı oluşturan yedi ana karanın mevcudiyeti, kademe kademe dışa doğru genişleyen bir halka şeklinde tahayyül edilir. Merkezde yer alan ana karanın adı *Campu* olup genişliği yüz bin *yocana* (yaklaşık bir milyon iki yüz bin km)'dir. Onu çevreleyen diğer ana karaların alanı bir öncekinin iki misli genişlikte olacak şekilde artarak devam eder.²²

Puranalar dünyayı saran yedi ana karanın dikkat çeken coğrafi bölgeleri, dağları, nehirleri ve iklimsel özellikleri hakkında bazı paylaşımlarda bulunur. Örneğin Puşkara kıtasında ismiyle müsemma bir dağ bulunduğu ve buranın kıymetli taş ve mücevherlerle dolu olduğu bilgisi verilir.²³ Şalmali kıtasının orta derecede yağış aldığı; ipek ve pamuk yönünden zengin olduğu ifade edilir. Şaka kıtasının ise sıcak ve nemli iklime sahip olduğu; yaprak dökmeyen sık ormanların bölgenin temel karakteristiğini oluşturduğu belirtilir.²⁴ İlgili metinlerin derlendiği dönemdeki bilgi düzeyine dayanarak Dünya'yı çeşitli ana karalara ayırma ve yeryüzünü anlama yönündeki girişimi, kimi eksikliklerine ve kurgusal ifadelerine rağmen dikkate değerdir. Yine her bir ana karaya verilen isimlendirmenin, söz konusu coğrafi alanda yetiştiğine inanılan bitkilerden, popüler ağaçlardan veya iklimsel özelliklerden hareketle belirlenmiş olması dikkat çekicidir. İklim ve bitki örtüsü gibi verilerden hareketle ilgili metinlerde zikredilen yedi ana karanın günümüz dünyasında nerelere işaret olabileceğine dair çeşitli teoriler ileri sürülmüştür.²⁵ Zihinde genel bir çağrışım yapması amacıyla konuyla ilgili önemli çalışmaları bulunan M. Ali'nin bu husustaki tespitlerinin²⁶ bir tablo halinde paylaşılması uygun olacaktır.

Tablo 1. Yedi Ana Karanın Tekabül Ettiği Varsayılan Coğrafi Bölgeler

Dünyayı Oluşturan 7 Ana Kara	Tekabül Ettiği Düşünülen Muhtemel Coğrafi Alanlar
Cambu	Rusya, Bharat ve komşu bölgelerin dâhil olduğu Asya'nın büyük kısmı
Plakşa	Yunan coğrafyası ve bitişik toprakların dâhil olduğu Akdeniz bölgesi
Kuşa	Orta Doğu ile Afrika'nın büyük bir kısmı
Şalmali	Madagaskar da dâhil Hint Okyanusu sınırındaki Afrika'nın tropikal bölgeleri
Kraunca	Avrupa'nın büyük bir kısmı ile Karadeniz havzası

²¹ H. Wilson, *The Vishnu Purana* (Madras: SPCK Press, 1895), 14-16.

²² F. E. Pargiter, *Markandeya Purana* (Calcutta: Asiatic Society of Bengal, 1888), 275.

²³ *Vayu Purana*, 49, 137.

²⁴ Bkz. *Garuda Purana*, 56; *Vişnu Purana*, 2. 4; *Agni Purana*, 118; *Brahmaṇḍa Purana*, 19.

²⁵ Örneğin bkz. Walter Eugene Clark, "Sakadvipa and Svetadvipa", *Journal of the American Oriental Society* 39 (1919), 209-242.

²⁶ S. M. Ali, *The Geography of the Puraṇas* (New Delhi: People's Publishing House, 1966), 38-39.

Şaka	Güney Çin sınırından aşağıya doğru uzanan hat, Siam ve Malaya bölgeleri
Puşkara	Güneydoğu Sibirya, Doğu Asya ve bitişik topraklar

Dünya üzerinde var olduğu düşünülen yedi ana karanın merkezinde Cambudvipa vardır. Bu ana kara, bölgeye özgü Cambu isimli bir ağaçtan dolayı bu adla anılmıştır. Coğrafi yapısı ve hava koşulları değişkenlik gösteren ana karada mango, gül, elma, kadamba ve banyan gibi birbirinden farklı ağaç türleri yetişir. Purana tasvirine göre Cambu ana karasının güneyi ile kuzeyi basık yapıdadır. Orta kesimlerinin arazisi yapısı ise yüksek ve geniştir. Bu ana kara, her birinin uzunluğu takriben dokuz bin *yocana* (yaklaşık yüz on bin km) büyüklüğünde olan dokuz coğrafi bölgeye ayrılır.²⁷ Merkezde kalan bölgeden güney yamaçlara doğru inildikçe Nişadha, Hemakuṭa ve Himalaya (Himavana) adlı üç büyük dağ ile karşılaşılır. Bunlar doğudan batıya doğru uzanır ve her biri on bin *yocana* (yaklaşık yüz yirmi bin km) yüksekliğe sahiptir.²⁸

Metinlerinde Cambu ana karasını oluşturan bölgelerin öne çıkan dağları, nehirleri, gölleri ve iklimsel özellikleri hakkında bazı bilgilere yer verilir.²⁹ Bu tür anlatılar dikkate alınarak söz konusu bölgelerin günümüz coğrafyasında nereye tekabül edebileceğine dair bazı değerlendirmeler yapılır. Buna göre Ketuma adlı bölgenin Amu Derya nehri ve civarına, Hiranmaya'nın Özbekistan ve Türkmenistan'ın güney kesimlerine, Hari'nin Tibet'in batı yakasında kalan yerlere, Bhadrasha'nın Çin'in kuzeybatı bölgelerine, Kuru'nun Kırgızistan'ın kuzey kısımları ve Doğu Türkistan'a, Ilavṛta'nın ise Pamir Dağları'nın bir kısmı ile Keşmir'in kuzeyinde kalan bazı yerlere denk geldiği belirtilir. Hint kıtasının içinde yer aldığı Bharat bölgesinin ise Himalayalardan başlayıp okyanusa kadar (Kanyakumari) uzanan geniş hattı kapsadığı düşünülür.³⁰

Coğrafi sınırları tayin eden ve ana bölgeleri birbirinden ayıran başlıca unsur sıradağlardır. Sıradağların merkezinde ise Meru Dağı bulunur. Meru'nun, Himalaya dağlarının kuzeyi ile Sibirya bölgesi arasında kaldığı, özellikle de Pamir sıradağlarının bulunduğu alanda konumlandığı düşünülse de gerçekte nereye tekabül ettiği konusu tartışmalıdır. Mitolojik anlatılar dolayısıyla bu dağın fiziki gerçekliğinden öte dini motiflerle örülü kurgusal bir düşüncenin ürünü olduğu şeklinde bir kanı da söz konusudur. Burada dikkat çeken husus Hintli müneccimlerin veya Purana metinlerini derleyenlerin zihin dünyasında Dünya'nın merkezinde bulunan böyle bir kutsal dağın varlığının kabul edilmiş olmasıdır.

Meru Dağı'na atfedilen bu mitolojik ve kozmolojik önem, Hinduların coğrafya algısının şekillenmesinde etkili olmuştur.³¹ Nitekim Meru Dağı'nın maddi ve manevi âlemlerin odak noktası olduğuna ve kâinatın onun etrafında döndüğüne inanılır. Bu dağın, Dünya'yı hem göksel âlemlere hem de yeraltı âlemlerine bağlayan merkezi bir konumda bulunduğu vurgulanır. Yerküreden semaya doğru uzanan yüksekliğinin seksen dört bin *yocana* (yaklaşık bir milyon km), yer yüzeyinin altına doğru olan derinliğinin ise on altı bin *yocana* (yaklaşık

²⁷ "Bölge, alt kıta" anlamında *varṣa* şeklinde ifade edilen bu coğrafyaların isimleri şöyledir: (1) Bharata (2) Kinnara veya Kimpuruṣa (3) Hari (4) Kuru (5) Hiranmaya (6) Ramyaka (7) Ilavṛta (8) Bhadrasha ve (9) Ketumala. Bkz. Markaṇḍeya Purāṇa, 53.33

²⁸ *Bhagavad Purana*, 5.16.9; *Matsya Purana*, 113.24-25.

²⁹ Bkz. Y. Kayalı, "Vamana Purana İncelemesi", 66-67.

³⁰ <https://truthdisclosed.wordpress.com/2008/07/19/jambudwipa-india-or-ancient-bharata/> (E.T. 14/09/2023)

³¹ Meru Dağı Hint dinlerinin yanı sıra diğer bazı kültürlerde dikkat çeken bir fenomendir. Örneğin Şaman geleneklerinin sürdürüldüğü Sibirya halkları arasında önemini koruyan Sumeru Dağı kültü ile Meru Dağı miti arasında bazı benzerlikler dikkat çeker; bkz. Bairma Ochirova, *Türk ve Buryat Efsanelerinde Dağ Kültü* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2013), 82.

yüz doksan bin km) olduğu bilgisi verilir.³² Zirve noktasında ise tanrısal bir mekânın bulunduğundan söz edilir. Tanrı Vişnu'nun eteklerinden süzülen Akaşa Ganga isimli kutsal nehrin yüce katlardan bu mekâna indiği, buradan da dört farklı kola ayrılarak Meru Dağı'nın eteklerinden akmak suretiyle Cambu ana karasının geniş topraklarını sulayıp verimli kıldığı, sakinlerine ise türlü şifalar sunduğu ifade edilir.³³ Mevcut tasvirler göre bu coğrafyada meskûn olanlar büyük ölçüde dünyevi sıkıntılardan uzak; mutlu, mesut ve uzun bir ömür yaşarlar. Cambu adlı ağaçtan temin edilen kutsal meyvenin suyunu içerek hastalıktan ve yaşlılıktan korunurlar. Ne açlık ne de yorgunluk hissi taşırlar. Birbirlerini severler ve sürekli mutlu olmanın yolunu ararlar. Birbirlerine şefkatle yaklaştıkları gibi Tanrı'ya bağlı kalmaya ve meditasyon yapmaya da özen gösterirler. Bu hasletlerinden dolayı yüzleri nilüfer çiçeğinin parlaklığına sahiptir.³⁴

Görüldüğü üzere Purana metinlerinde bahis mevzu edilen coğrafi bölgelerin geneline ilişkin yeterli ölçüde bilgi verilmediği gibi kimi anlatılarda da mitolojik, eskatolojik ve apokaliptik söylemlerin etkisi hissedilir. Bu yapısal özelliğinden dolayı bazı araştırmacılar metinlerdeki pek çok açıklamayı modern coğrafya verileri ışığında doğru bir şekilde tanımlamanın zorluğuna dikkat çeker.³⁵ Burada bir bölgeyle ilgili anlatılar kısmen istisna tutulabilir. O da Cambu ana karası içerisinde yer alan Bharat bölgesidir.

2. Dini Kabullerin Coğrafya Algısına Tesiri: Yaşanabilir Dünya Tasviri

Purana metinlerinde Bharat bölgesiyle ilgili daha detaylı ve gerçeğe yakın bilgiler verilir. Bharat topraklarına³⁶ değer atfedilerek Dünya üzerinde insanoğlunun yaşayabileceği coğrafi alan olarak burası öne çıkartılır. Böyle bir bakış açısının gelişmesinde fiziki ve iklimsel şartların yanı sıra dini ve felsefi kabuller de etkili olmuştur. Nitekim Purana yazarları, içinde buldukları coğrafi bölgenin iklimsel özelliklerine ilişkin bazı çıkarımlarda ve paylaşımlarda bulunur. Verilen tanımlamalara göre yaz mevsimi oldukça sıcak geçer. Kavurucu güneşten korunmak için insanlar gölgeye çekilir, kuşlar kalın yaprakların altında saklanır ve aslanlar dinlenmek için serin mağaralar arar. Sonbahar mevsimi bereketlidir; zira hayvanlar bu mevsimde çiftleşir ve yavrularına gebe kalır.³⁷ Yine bu dönemde mısır tarlaları hasada hazır hale gelir ve ağaçlar olgun meyvelerle dolar taşar. Nilüfer çiçeklerinin hoş görüntüsü çevreyi aydınlatır. Bu havalarda gökyüzü, yıldızlar çıplak gözle görebilecek kadar berrak olur. Kış mevsimine gelindiğinde çiy düşen toprak nemlidir, gökyüzü sislidir ve insanlar soğuktan titrer.³⁸ İlkbaharda ise ağaçlar çiçek açar, tabiat güzel görüntülerle canlanır.³⁹ Metinlerde bu şekilde bir tasvir sunulmak suretiyle Bharat bölgesinin insana fayda temin eden zengin bir iklimsel yönü bulunduğu ve dolayısıyla yaşam için en münasip coğrafi alanları oluşturduğu mesajı verilir.

³² *Vişnu Purana*, 2.2.7; Gangadhar Tilak, *The Arctic Home in the Vedas* (Poona: Tilak Bros., 1903), 65.

³³ *Amarkosa of Amarasimha*, ed. Haragovinda Sastri (Varanasi: Chowkhamba Sanskrit Series Office, 1998), 17; M. R. Singh, *Geographical Data in the Early Puranas: A Critical Study* (Calcutta: Punthi Pustak, 1972), 5.

³⁴ *Linga Purana*, 52. 12-1; 15-24.

³⁵ Dineschandra Sircar, *Cosmography and Geography in Early Indian Literature* (Calcutta: Indian Studies: Past and Present, 1967), 38; H. C. Raychaudhuri, *Studies in Indian Antiquities* (Calcutta: University of Calcutta Press, 1932), 70. Ayrıca bkz. *Agni Purana*, 108.1-2.

³⁶ Bharat kelimesinin kökeni bölgede hüküm sürmüş bir krala nispet edilir. P. Vaman Kane, *History of Dharmashastra (Ancient and Medieval Religious and Civil Law)* (Poona: Bhandarkar Oriental Research Institute, 1973), 3/67. Purana metinlerindeki coğrafi tasvirler bakıldığında Bharat ile günümüzdeki Hint kıtasını da ihtiva eden daha geniş bir coğrafi alandan söz edildiği anlaşılır.

³⁷ *Bhagavad Purana*, 10.20.46.

³⁸ *Bhagavad Purana*, 10.20.43.

³⁹ *Şiva Purana*, 2.2.8.

"Okyanusun kuzeyinde ve karlı dağların güneyinde yer alan ülkeye Bharat denir."⁴⁰ şeklindeki ifadelerde de fiziki ve coğrafi koşulların elverişliliğine işaret edilir. Burada metin yazarları yaşam mücadelesinin sürdürülebilir olması için fiziksel ve iklimsel şartların elverişli olmasına dikkat çeker. Onlara göre esas yaşam alanı kuzey yarım kürededir. Burası, Himavant (Himalaya) denilen yüksek dağlardan başlar ve güneye doğru inerek ekvatora kadar uzanır. Himavant dağlarının kuzey yakasında kalan bölgeler ise çok soğuk olduğundan iklimsel şartları itibarıyla yaşamaya elverişli alanlar değildir. Dolayısıyla bütün medeniyet ve kaliteli yaşam, bu dağ sırasının güneyine düşen alanlarda varlık bulur. Buranın kuzeyden güneye genişliği takriben bin *yocana* (yaklaşık on iki bin km)'dir.⁴¹

Güney yarım küre ise okyanuslarla kaplı olduğu için erişime ve ulaşımına müsait değildir. Dünya'nın bu kısmında gündelik hayatın sürdürülebilir olmasına imkân sunacak ölçüde yeteri kadar kara parçası bulunmamaktadır. Bu yüzden de yaşanabilir coğrafi alanların dışında kalmaktadır. Kuzey yarımküredeki kara yüzeyinin güney yarımküreye göre daha fazla olduğunu fark etmiş olan müellifler, mevcut bilgi ve tecrübeleri ışığında bazı değerlendirmeler yapmışlar ve erişme imkânı olmayan uzak diyarları yaşanabilir sahanın dışında tutmuşlardır. Dolayısıyla yaşanabilir dünya algısının oluşumunda fiziki coğrafyanın etkisi olduğu gibi beşerî hususlar da devreye girmiştir.

Metinlerde Bharat bölgesinin yaşanabilir coğrafya olarak tarif edilmesinin arkasında yatan bir diğer önemli sebep dini ve kültürel değerlerdir. Hindulara göre insanoğlunun bu dünyadaki en önemli amacı *mokşa* olarak tarif edilen ebedi huzura ve mutluluğa erişmektir. Dünyada gerçekleştirilen nitelikli eylemler neticesinde doğum-ölüm döngüsünden kurtularak bu hale ulaşmak mümkündür. Purana metinlerine göre iyi amellerin ve birikmiş erdemli davranışların sonucunda ebedi kurtuluşun kazanılabileceği coğrafi alan Bharat'tır. Ölüm sonrası hayatta amellerinin karşılığı olarak nihai zafere ulaşma fırsatına sahip olanlar bu bölge ahalisinden oluşmaktadır. İbadetler, kefarete uygulamaları ve kurban ritüelleri bu topraklarda icra edilebilmektedir.⁴² Herhangi bir çıkar amacı güdülmeksizin sırf Tanrı rızasını gözeterek ve görev bilincini içselleştirerek eylemde bulunma iradesinin sergilendiği coğrafi mekân ancak burasıdır. Hint toprakları, gerek böyle bir şuurla gerçekleştirilen güzel amellerin gerekse bunun aksi yönde gerçekleştirilen kötü eylemlerin karşılığının kazanıldığı yerdir. Bu düşünceyi vurgulamak için metinlerde Bharat bölgesi, "eylemler diyarı" anlamında *karma bhumi* olarak anılmaktadır. O yüzden Bharat, dünya üzerinde bulunan kara parçaları içerisinde yaşanabilir alanı teşkil etmektedir. Linga Purana'da yer alan "İnsanoğlunun ilahi ikrama mazhar olmak ve kurtuluşa ermek için çabaladığı yer burasıdır. Bilgeler, belirlenen görevleri yalnızca burada yerine getirirler, başka yerde değil."⁴³ şeklindeki ifadelerde böyle bir düşüncenin izleri görülür.

Dünya'nın yaşanabilir topraklarında insan olarak doğmak kolay bir hadise değildir. Metinlere göre nurani varlıklar dahi bu topraklarda doğmayı arzu ederler. Burada hayat imkânı bulanlar pek çok doğum-ölüm döngüsünden geçerek belli bir olgunluğa ulaşmış ve böylece farklı meziyetleri karakterinde toplamış kimselerdir. Böyleleri Bharat topraklarında yaşam mücadelesi verirken kendi görev ve sorumluluklarıyla meşguldürler. Hayatın çeşitli aşamalarında icra etmeleri gereken vecibeleri ve kastın kendilerine yüklemiş olduğu görevleri

⁴⁰ *Vişnu Purana*, 2.3.1.

⁴¹ *Vayu Purana*, 45.78-82.

⁴² Wilson, *The Vishnu Purana*, 144.

⁴³ *Linga Purana*, 52.25-32.

yerine getirme gayreti içerisindeyler. Bu manada onlar, toplumsal ve kozmolojik düzeni korumaya ve buna uygun bir yaşam şekli benimsemeye ehemmiyet verirler.⁴⁴

Metinlerde Bharat, "eylemler diyarı" olarak tarif edilirken Dünya'nın geri kalan coğrafi alanları ise "zevk ve memnuniyet diyarı" anlamında *bhoga bhumi* olarak tasvir edilir. Bharat dışında meskûn olan kimselerin bazı güzel hasletlerinin neticesi olarak zevk ve sefa içerisinde bir yaşam sürdürdükleri ve dolayısıyla dünyevi isteklerinin karşılığını muvakkaten aldıkları ifade edilir. Ancak bu tür kimselerin doğru eylem ve doğru davranışın ne olduğunu bütünüyle kavrayamadıkları ve bu nedenle de nihai kurtuluşa erişme imkanından mahrum oldukları vurgulanır.⁴⁵

Dünya'nın diğer yerlerinde daha uzun ve müreffeh bir yaşam söz konusuysen oralara nazaran Bharat bölgesinin daha değerli oluşunun cevabı metinlerde verilir. Buna göre Bharat dışındaki coğrafi alanlarda kişinin konforunu ve yaşam standardını artırmaya yönelik fiiller ön plandadır. Bu nitelikteki eylemler nefse cazip gelse bile nihayetinde bireyi bu dünyaya daha fazla bağlar ve ölüm saati geldiğinde bireyin yüce hakikati düşünemez hale gelmesine neden olur. Dolayısıyla söz konusu coğrafi alanlarda yaşayanların rahat bir hayat sürdürdükleri düşünülse de bu halleri geçicidir. Oralarda meskûn olanların hepsi yeniden doğuma mahkûmdur. Kutsal metinde geçen, "Uzun süre yaşanacağı; ancak nihayetinde yeniden doğumla yüz yüze kalınacağı başka diyarları hak etmektense Bharatvarşa'da⁴⁶ kısa ömür süren kişiler olarak doğmak çok daha yeğdir. Zira Bharat bölgesinin zeki ve bilinçli insanları kendilerini Yüce Hakikate adayarak doğum-ölüm döngüsünden kurtulabilir."⁴⁷ tarzındaki ifadeler bu düşünceyi vurgular. Bu bakış açısından dolayı Bharat dışındaki coğrafi bölgeler Purana metinlerini oluşturanların zihninde dünyanın yaşanamaz alanları olarak değerlendirilmiştir.

Bharat bölgesinin yaşanılabilir coğrafya olarak takdim edilmesinin bir diğer nedeni de kutsalın veya tanrısal varlıkların tezahür ettiği mekânları bünyesinde barındırdığına yönelik inançtır. Bu bağlamda bazı dağların, nehirlerin ve mekanların üzerinde diğer coğrafi alanlara nazaran daha fazla durulur. Böyle yerleri tarif etmek için "en iyi, seçkin, güzel ve mükemmel topraklar" anlamında *śrestha* tabiri kullanılır.⁴⁸ Metinlerde Varanasi, Gaya, Ayodhya gibi Hint kıtasında bulunan kimi coğrafi mekânlara bu nitelik atfedilmek suretiyle buraların kutsallık kazandığı ve doğum-ölüm döngüsünden ebedi olarak kurtulmaya fırsat sunan seçkin yerler olduğu fikri verilir. İlgili metinlerde Bharat toprakları içinde kalan ve bireylerin ziyaret ettiklerinde manevi olarak kutsanacakları yüzü aşkın yerden söz edilir.⁴⁹ Bunun yanı sıra özellikle de nehirlerden Ganga'nın, çiçeklerden Pundarika'nın⁵⁰, ağaçlardan Banyan'ın⁵¹, dağlardan ise Himalaya'nın seçkin ve ulu yerler olduğu ifade edilir.⁵²

⁴⁴ *Narada Purana: Ancient Indian Tradition and Mythology*, çev. G. V. Tagare (Delhi: Motilal Banarsidass Publishers, 1995), 89-101.

⁴⁵ *Narada Purana*, 89-101; Jai Pal Singh and Mumtaz Khan, "Saptadvipa Vasumati: The Mythical Geography of the Hindus", *GeoJournal* 48/4 (1999), 276.

⁴⁶ Cambu ana karasının merkezinde var olduğu düşünülen bu bölge, Hindistan topraklarını tanımlamak için kullanılan isimlendirmelerden bir diğeridir.

⁴⁷ *Bhagavad Purana*, 11.2-28.

⁴⁸ M. Monier Williams, *A Sanskrit-English Dictionary*, 1102.

⁴⁹ *Matya Purana*, 13. Ayrıca bkz. Ariel Glucklic, "Maps and Myths in the Matsya Purana", in *The Footsteps of Vishnu: A Historical Introduction to Hinduism* (New York: Oxford University Press, 2007), 151.

⁵⁰ Hint inancında ve kültüründe önemli bir işlevi bulunan nilüfer çiçeği.

⁵¹ Hint Yarımadasında yaygın bir ağaç türü. Dallarının büyüyüp yeniden kök salması sonucu geniş bir alanı kapsayan ağaç türü.

⁵² *Vamana Purana*, 3.12; Y. Kayalı, "Vamana Purana İncelemesi", 65.

Dağlar, coğrafi bölgeleri birbirinden ayıran doğal sınırlar olarak görülmekle birlikte aynı zamanda ilahi varlıkların tezahür ettiği kutsal mekânlar olarak da tarif edilir. Bu nedenle Bharat sınırları içinde kalan Himalaya gibi kimi yüksek dağlara özel kutsiyet atfedilir. Gök ile yer arasındaki teması sağlayan önemli bir imge olarak tasavvur edilir. Tanrısal alemde deruni bilgileri aldığına inanılan ermiş kimselerin (rişiler) bu dağların eteklerinde ve zirvelerinde yaşamış olduğuna inanılır.⁵³ İlgili metinlerde kendisine kutsallık atfedilen bir diğer coğrafi mekân nehirlerdir. Bu tür yerlerin insanı maddi ve manevi olarak arındırdığına ve günahlarını temizlediğine inanılır.⁵⁴ Bu kabulün bir neticesi olarak cenaze merasimleri başta olmak üzere nehirler etrafında şekillenen pek çok dini tören kendini göstermiştir. Bu bağlamda özellikle Ganj Nehri ve onun çevresinde kurulan Varanasi şehri ön plana çıkar. Ganj'in kolları olan Varuna ve Assi nehirlerinin birleştiği coğrafi bölgede yer almasından dolayı Varanasi adıyla bilinen bu şehir, dini yaşamın merkezinde yer alır. Bireyin burada son nefesini vermesinin doğum-ölüm döngüsünden kurtulmasına vesile olacağına inanılır. Bu nedenle pek çok inanır bu gayeye ermek için söz konusu şehre gelmeyi ve yaşamının son anlarını burada geçirmeyi arzu eder.⁵⁵ Kutsal mekânları, mümbit arazileri ve ilahi vahiyle irtibatlı olan şahsiyetleri bünyesinde taşıyan Hint havzası, dini ve sosyal açıdan yaşamaya en elverişli alanlar olarak görülmüştür. Dolayısıyla gerek *hiyorefani* gerekse *teofani* olgusu, Hinduların coğrafya algısını önemli ölçüde şekillendirmiştir. Metinleri derleyenlerin tecrübeleri kadar dini inançları da dünyayı ve yaşadıkları coğrafyayı anlama biçimlerini etkilemiştir.

3. Yaşanabilir Dünyanın Seçkin İnsanları

Purana metinlerinde dini ve kültürel değerlerle örülür bir anlatım tarzı kendini gösterse de beşeri coğrafyaya dair dikkat çeken bazı bilgilere yer verildiği de görülür. Dünya üzerinde var olduğu düşünülen milletler, Bharat ve Bharat dışında kalanlar şeklinde genel bir tasnife tabi tutularak irdelenmeye çalışılır. Buna göre Bharat'ın doğusunda Kiratalar, batısında Yavanalar, güneyinde Andhralar, kuzeyinde ise Turuşkalar (Türkler) yaşamaktadır.⁵⁶ Daha çok şimalde kalan Saka ve Turuşkaların savaşçı ruha sahip olma, et tüketme, çelik yapıda olma, kaba ve sert tavır sergileme gibi bazı vasıflarından söz edilir. Doğu sınırlarında adı geçen Kiratalar ise ormanlarda ve dağlık bölgelerde yaşayan ilkel kabilelerdir. Batı yakasında kalan Yavanalar ile önceleri Yunanlılar, sonrasında ise dışarıdan Hint coğrafyasına gelen yabancı unsurların tümü kastedilmiştir.⁵⁷

Söz konusu metinlerde Dünya'nın sair coğrafi bölgelerinde meskûn insan topluluklarından ve onların temel karakterlerinden kısmen söz edilmekle birlikte yaşanabilir coğrafya algısının bir yansıması olarak bilgi, donanım, görgü ve kabiliyet bakımından Bharat topraklarında bulunan halkın ön planda tutulduğu görülür. Bu coğrafyada yaşayan kimselerin doğasının dini meseleleri kavramaya ve dini pratikleri takip etmeye daha fazla açık olduğu ifade edilir. Özellikle de dört kasttan herhangi birine mensup olanlar bu kategoride değerlendirilir.⁵⁸ Kast sistemini benimseyenlerin Bharat bölgesinin daha çok orta kesimlerinde meskûn oldukları

⁵³ M. Eliade, *The Sacred and the Profane* (New York: Harper Torchbook, 1961), 13.

⁵⁴ *Padma Purana*, 6.22.9.

⁵⁵ W. Smith vd., *Travel Medicine Tales Behind the Science* (UK: Elsevier Linacre House, 2007), 273.

⁵⁶ *Garuda Purana*, 55.6; *Matsya Purana*, 50.75-76; *Vayu Purana*, 45.78-82.

⁵⁷ *Padma Purana*, 78.40-42. Hindistan'ın özellikle Müslüman Türkler tarafından yönetilmesine mukabil *yavana* tabiri Müslümanları ifade etmek için de sıklıkla kullanılmıştır. Hindu önderler diğerlerinden söz ederken bu tür tabirleri kullanmak suretiyle halk nezdinde kendi adetlerini ve otoritelerini daha da pekiştirme yoluna gitmişlerdir. Bkz. *The Padma Purana: Ancient Indian Tradition and Mythology*, çev. N. A. Deshpande (Delhi: Motilal Banarsidass, 1951), giriş.

⁵⁸ *Vayu Purana*, 48.81-83; *Matsya Purana*, 114.10-12; Aloka Parasher, "A Study of Attitudes Towards Mecchas and Other Outsiders in Northern India" (London: University of London, 1978), 157.

ifade edilir. Bunlardan kimisi ibadetle meşguldür, kimisi askeri faaliyetlerde görev alır, kimisi ise ticaretle geçimini temin eder. Hepsi de erdemli davranış sergileyerek kendi görevleriyle meşgul olur.⁵⁹ Bharat topraklarında dağınık halde yaşayan fakat kast sistemi dışında kalan bazı halklar da söz konusudur. Koyu tenli, kan çanağını andıran gözleri ve kısa boyları ile tarif edilen Nişada kabilesi örneğinde olduğu gibi bu tür halkların karakter olarak yabani, ilkel ve cahil oldukları belirtilir.⁶⁰

Hint toprakları, "Arilerin ikamet ettiği yerler, asillerin vatani" manasında Aryavarta olarak isimlendirilip bereketli, uğurlu, saf ve temiz yerler olarak değerlendirilmiştir. Böyle bir coğrafi sınır tayin edilmesinde Ari soyuna has toprak düşüncesi etkili olduğu kadar kast sistemi başta olmak üzere Hindu adetlerinin uygulandığı yerler olması da belirleyici olmuştur.⁶¹ Hindu inanç ve geleneklerinin sürdürülmediği harici mekânlar ise "cahil ve necis kimselerin memleketi, yabancıların ülkesi" manasında *mlecçha deşa* olarak tasvir edilmiştir. Nitekim apokaliptik söylem arz eden bir pasajda dini emirlerin unutulup karanlığın zirve yaptığı ahir zamanda Bharat topraklarında kıtlık olacağı, kuraklık nedeniyle zirai faaliyetlerin yapılamayacağı ve bu nedenle insanların buraları bırakıp *mlecçha deşa* olarak ifade edilen sınır bölgelerine ve yabancıların diyarına kaçmak zorunda kalacakları belirtilir.⁶²

"Pis, cahil, öteki" manasına gelen *mlecçha* tabiri hem yaşanabilir coğrafyanın sınırları dışında kalan milletleri hem de Hint topraklarına dışarıdan gelen yabancı kavim ve toplulukları tarif etmek için kullanılmıştır. Önceleri Yunanlar, Sakalar, Kuşanalar, Hunlar; ilerleyen süreçte de Müslüman Araplar ve Türkler *mlecçha* olarak nitelendirilmişlerdir.⁶³ Bunların dikkat çeken ortak karakteri Hindu kutsal metinlerine, inanç ve kültürüne yabancı olmalarıdır.⁶⁴ Dolayısıyla anlaşılması güç bir dilin konuşulduğu, Hintlilere özgü dini törenlerinin icra edilmediği ve kast kurallarının uygulanmadığı ecnebi toprakları kirli, verimsiz ve uğursuz görülmüştür.⁶⁵ Zorunlu kalınmadıkça bu tür yerlere gidilmesi hoş karşılanmamıştır. Böyle bir kural özellikle de din adamları için getirilmiştir. Onların kuzeydeki Sind nehriyle güneydeki Carmanvati nehri arasında kalan bölgede yaşamaları gerektiği ısrarla hatırlatılmıştır. Tropikal bir bitki olan ve dini ritüeller sırasında arınma ve manevi enerji kazanma amacıyla kullanılan *darbha* isimli otun yetişmediği bir coğrafyada din adamının yaşaması uygun bulunmamıştır. Bu hududu ihlal eden kimsenin günahkâr olduğu, böyle bir yükten ve manevi necasetten kurtulmak için kefarete uygulamasında bulunması gerektiği ileri sürülmüştür.⁶⁶

Bharat dışındaki topraklarda yaşamının doğru bulunmayışının bir diğer dini ve kültürel sebebi de Hindu toplumu için son derece mühim olan *şraddha* töreniyle ilgilidir. *Şraddha*, ölmüş ebeveynler anısına belli kural ve kaideler çerçevesinde gerçekleştirilen ritüelin adıdır. Bu ritüel esnasında ifa edilen dini uygulamalar ve takdimeler sayesinde ölen kişinin günahlarının temizlendiğine, ruhunun yeni bir bedene girişini hızlandırdığına ve bir sonraki hayatında rahata erdiğine inanılır. Bu uygulama bazı münzeviler hariç tüm ölenler için yerine getirilmesi gereken bir sorumluluktur. Purana algısına göre Bharat coğrafyası dışında bu ritüelin

⁵⁹ *Linga Purana*, 52.25-32.

⁶⁰ Jha Vivekanand Jha, "From Tribe to Untouchable: The Case of Nisadas", *Indian Society: Historical Probing in Memory of D. D. Kosambi*, ed. R. S. Sharma (New Delhi: People's Publishing House, 1974), 68.

⁶¹ *Manusmriti*, 2.23-24.

⁶² *The Linga Purana*, 40.69.

⁶³ J. Eggeling, "Inscription in the Dehli Musium", *Epigraphia Indica*, ed. J. Burgess (Calcutta, 1892), I/93-95.

⁶⁴ *Yuga Purana*, 136-140; Aloka Parasher, *Mlecchas in Early India*, 121.

⁶⁵ *Manusmriti*, 2.17-74; *Yuga Purana*, 136-140.

⁶⁶ Bkz. el-Biruni, *Tahkiku ma li'l-Hind*, çev. K. Burslan, haz. Ali İhsan Yitik (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2015).

uygulanmasına elverişli başka bir fiziki mekân yoktur. Diğer bölgelerin siyasi, dini ve kültürel yapısı buna müsait değildir. Dolayısıyla sosyal ve dini boyutu böylesine önemli bir vecibeyi gerçekleştirme imkânı olmayan yerlerde yaşamak veya oralara göç etmek doğru bulunmamıştır.⁶⁷ Çeşitli nedenlerden dolayı *mleççhaların* bulunduğu topraklara gitmek zorunda kalmış olan bir kimsenin günahlarından temizlenebilmesi için bir dizi kefarete uygulamasında bulunması gerektiği telkin edilir. Çileci bir yaşam benimseme, yıkanarak arınma, oruç tutma, kutsal yerleri ziyaret edip adakta bulunma, muhtaç kimselere yardım etme bunlardan öne çıkanlarıdır. Ehil bir din adamının nezaretinde uygulanması tavsiye edilen bu tür ritüellere “kefarete, pişmanlık veya tövbe” anlamında *prayaścitta* adı verilir.⁶⁸ Bu tutum, bir taraftan din adamlarının toplum içindeki statüsünü artırdığı gibi diğer taraftan Hinduların içe kapanık bir toplumsal yapıya dönüşmelerine ve kendileri dışındaki milletleri çok fazla önemsememelerine yol açmıştır. Dolayısıyla erken dönemlerde Hinduların coğrafya algısının şekillenmesinde içinde yaşadıkları sosyo-kültürel ortamın yanı sıra sahip oldukları bilgi birikimleri ile dini ve felsefi ön kabulleri de etkili olmuştur.

Sonuç

Din ile coğrafya ilişkisinin somut bir biçimde yansımasını bulduğu sahalardan biri Hint dünyasıdır. Hintlilerin kozmos algılama biçimlerinde bilgi birikimleri ve içinde yaşadıkları fiziki coğrafya etkili olmakla birlikte dini ve kültürel değerlerinin devreye girdiği de yadsınamaz bir gerçektir. Coğrafyanın belli bir ilmi disiplin içinde sunulduğu Purana metinlerinde böyle bir düşüncenin izlerini bulmak mümkündür. Metni derleyenler hem bölgedeki pek çok coğrafi alanı kutsalla ilişkilendirmişler hem de meskûn buldukları yerleri yaşanabilir dünya olarak tarif etmek suretiyle bireyin hayatını burada idame ettirmesinin önemine dikkat çekmişlerdir. Bu yaklaşım tarzı, Dünya'nın diğer bölgelerine nazaran Hint coğrafyasının ve orada yaşayan kimselerin daha muteber addedilmesini beraberinde getirmiştir. Ayrıca coğrafi tanımlamalarda kimi zaman metaforik ve mitolojik bir üslubun doğmasına, kimi zaman ise yüzeysel, kurgusal, arkaik bir anlatı şeklinin ortaya çıkmasına yol açmıştır. Bununla birlikte o dönemin şartları çerçevesinde Dünya'nın konumunu, şeklini ve tabiat kanunlarını makul bir zeminde algılamaya imkân sunacak bazı coğrafi verilere yer verildiği de belirtilmelidir. Özellikle de Bharat bölgesinin fiziki, beşerî ve iklimsel özelliklerine ilişkin gerçeğe yakın anlatılara temas edildiği söylenebilir. Dolayısıyla söz konusu coğrafi kavramlar ve tasvirler, metni derleyen din adamlarının inanç ve kültür dünyalarına ait izler barındırmakla birlikte bütünüyle gerçek dışı anlatılar olarak algılanmamalıdır.

⁶⁷ *Visnu Purana*, 4.24.51; *Brahmanda Purana*, 2.16.59; Romila Thapar, “The Image of the Barbarian in Early India”, *Comparative Studies in Society and History* 13/4 (1971), 421.

⁶⁸ *Śiva Purana*, 2.2.20; Robert Lingat, *The Classical Law of India* (University of California Press, 1973), 55.

Kaynakça

- Ali, Syed Muzafer. *The Geography of the Puraṇas*. New Delhi: People's Publishing House, 1966.
- Amarkosa of Amarasimha*. ed. Haragovinda Sastri. Varanasi: Chowkhamba Sanskrit Series Office, 1998.
- Bharadvaja, K. *A Philosophical Study of the Concept of Viṣṇu in the Puranas*. Delhi: Pitambar Publishing Company, 1981.
- Bhagavata Purana*. çev. Ganesh Vasudeo Tagare. Delhi: Motilal Banarsidass Publishers, 1976-1978.
- Biruni, Ebu Reyhan Muhammed b. Ahmed. *Tahkiku ma lil-Hind min Makuletin Makbuletin fi'l Akl ev Merzule*. Haydarabad: Maṭbaat Meclis Dairat al-Maarif el-Osmaniye, 1956.
- Biruni, Ebu Reyhan Muhammed b. Ahmed. *Tahkiku ma li'l-Hind*. çev. K. Burslan. haz. Ali İhsan Yitik. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2015.
- Can, Derya. *Viṣṇu Purana'da Efsaneler*. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2000.
- Can, Derya, "Hint Mitolojisinde Purāṇalar ve Upapurāṇalar". *Hint Mitolojisi; Purāṇa Edebiyatı Yazıları*. ed. Yalçın Kayalı. 11-39. Konya: Çizgi Kitabevi, 2020.
- Clark, Walter Eugene. "Sakadvipa and Svetadvipa". *Journal of the American Oriental Society* 39 (1919), 209-242. <https://doi.org/10.2307/592737>
- Dalal, Roshen. *Hinduism: An Alphabetical Guide*. New Delhi: Penguin Books, 2011.
- Eggeling, J. "Inscription in the Dehli Musium". *Epigraphia Indica*. ed. J. Burgess. I/93-95. Calcutta: Superintendent of Government Printing, 1892.
- Eliade, Mircea. *The Sacred and the Profane*. New York: Harper Torchbook, 1961.
- Erdemir, Canan. *Bhagavata Purana'da Yaradılış*. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2014.
- Glucklic, Ariel. "Maps and Myths in the Matsya Purana". *The Footsteps of Vishnu: A Historical Introduction to Hinduism*. 145-162. New York: Oxford University Press, 2007.
- Jha, Vivekanand. "From Tribe to Untouchable: The Case of Nisadas". *Indian Society: Historical Probing in Memory of D. D. Kosambi*. ed. R. S. Sharma. New Delhi: People's Publishing House, 1974.
- Kane, P. Vaman. *History of Dharmashastra (Ancient and Medieval Religious and Civil Law)*. Poona: Bhandarkar Oriental Research Institute, 1973.
- Kaya, Seyfettin. *Orta Çağ İslam Dünyasında Astronomi, Astroloji ve Gözlemleri*. İstanbul: Selenge Yayınları, 2021.
- Kayalı, Yalçın. *Vamana Purana İncelemesi*. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2011.
- Kayalı, Yalçın. "Hint Mitolojisinin Puranik Kaynakları: Agni (Āgneya) Mahāpurāṇa". *Hint Mitolojisi- Purāṇa Edebiyatı Yazıları*. ed. Yalçın Kayalı. 155-188. Konya: Çizgi Kitabevi Yayınları, 2020.
- Lingat, Robert. *The Classical Law of India*. University of California Press, 1973.
- Lochtefeld, James. *The Illustrated Encyclopedia of Hinduism*. New York: The Rosen Publishing Group, 2002.
- Matsya Purana*. çev. Rampratap Tripathi Shastri. Poona: H. Sahitya Sammelan Prayag, 2003.
- Narada Purana: Ancient Indian Tradition and Mythology*. çev. G. V. Tagare. Delhi: Motilal Banarsidass Publishers, 1995.
- Ochirova, Bairma. *Türk ve Buryat Efsanelerinde Dağ Kültü*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2013.
- Pal, Anil. "Ancient Indian Geography and Scientific Outlook". *Geographical Thought and Evolution*. ed. Dr. Ranju J. Pandey. 199-212. Haldwani: Uttarakhand Open University, 2021.
- Parasher, Aloka. *A Study of Attitudes towards Mlecchas and Other Outsiders in Northern India*. London: University of London, Doktora Tezi, 1978.
- Pargiter, Frederick Eden. *Markandeya Purana*. Calcutta: Asiatic Society of Bengal, 1888.

- Raychaudhuri, Hem Chandra. *Studies in Indian Antiquities*. Calcutta: University of Calcutta Press, 1932.
- Singh. *Geographical Data in the Early Puranas: A Critical Study*. Calcutta: Punthi Pustak, 1972.
- Singh, Jai Pal - Khan, Mumtaz. "Saptadvipa Vasumati: The Mythical Geography of the Hindus". *GeoJournal* 48/4 (1999), 269-278. <https://doi.org/10.1023/A:1007075704948>
- Sircar, Dineschandra. *Cosmography and Geography in Early Indian Literature*. Calcutta: Indian Studies: Past and Present, 1967.
- Smith, Annelies vd. *Travel Medicine Tales Behind the Science*. UK: Elsevier Linacre House, 2007.
- Thapar, Romila. "The Image of the Barbarian in Early India". *Comparative Studies in Society and History* 13/4 (1971), 408-436. <https://doi.org/10.1017/S0010417500006393>
- The Astronomical Tables of Al-Khwarizmi*. çev. Otto Neugebauer. København: Ejnar Munksgaard Publisher, 1962.
- The Linga Purana*. çev. Shastri. Delhi: Motilal Banarsidass Publisher, 1951.
- The Padma Purana: Ancient Indian Tradition and Mythology*. çev. Nagorao Deshpande. Delhi: Motilal Banarsidass, 1951.
- The Skanda Purana*. çev. Vasudeva Tagare. Delhi: Motilal Banarsidass, 1950.
- Tilak, Gangadhar. *The Arctic Home in the Vedas*. Poona: Tilak Bros., 1903.
- Williams, Monier. *A Sanskrit-English Dictionary*. London: Oxford University Press, 1960.
- Wilson, Hayman. *The Vishnu Purana*. Madras: SPCK Press, 1895.
- Winternitz, Maurice. *A History of Indian Literature*. Delhi: Motilal Banarsidass Publishers, 1981.